

Є.МАЛАНЮК ЯК ПРЕДСТАВНИК ЕМІГРАНТСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ДИСКУРСУ)

Українсько-польські культурні взаємини, їх синхронізація з історією всесвітньої літератури – складний діалектичний процес. На нашу думку, специфіку українсько-польського дискурсу визначають три істотні моменти: 1) поезія Є.Маланюка як модель міжкультурної комунікації; 2) генетично-контактні зв'язки і національні міфи (сарматизм, скіфство, „еллінський комплекс”); 3) типологічні сходження і форми міжлітературної рецелції (Варшавський текст). Це ми і спробуємо накреслити в зазначеній статті.

Відчуження в польсько-українських взаєминах розпочалося опублікуванням у 1897 р. у віденській газеті “Die Zeit” Іваном Франком статті про А.Міцкевича (“Поет зради”), яку критики назвали “антипольською”. Франко знайшов у творчості Міцкевича мотив зради як морально-виправдане явище. Навколо українського питання у Польщі передвоєнного десятиліття точилася гостра політична боротьба. 24 квітня 1920 р. військова конвенція між УНР і Польщею визнала армії обох держав союзниками в боротьбі проти експансії більшовицької Росії на захід. Тим часом знесилені війною супротивники – Польща і радянська Росія – вступили на шлях мирних переговорів, що тривали з перервами від початку вересня 1920 р. до березня 1921 р. Польські та радянські повпреди 11 жовтня 1920 р. уклали перемир'я, а 18 березня 1921 р. у Ризі між Польщею та РСФСР з УРСР був підписаний мирний договір, згідно з яким західноукраїнські і західнобілоруські землі відійшли до відновленої ІІ Речі Посполитої.

Таким чином, унаслідок закінчення Радянсько-польської війни і встановлення миру між Польщею і Росією нещодавня угода глави українського уряду Симона Петлюри з маршалом Польщі Юзефом Пілсудським обернулася поразкою Української армії та її обеззброєнням 21 листопада 1920 року. Лозунг Ю.Пілсудського “Без незалежної України нема незалежної Польщі” залишився тільки лозунгом, а насправді існувала незалежна Польща (1918-1939) та розгромлена Україна, вкотре розп'ята у своїй спробі отримати незалежність.

Після Подій Першої світової війни та поразки у визвольній кампанії армії Української народної республіки її уряд, військові, багато політичних і культурних діячів емігрували до Праги, Варшави, Відня, Берліна та Парижа. Чимало українців з Наддніпрянщини перебували в Чехо-Словаччині, Польщі, Румунії, Югославії, Болгарії, Італії, Бельгії. Занепад української держави став причиною першої масової політичної еміграції (від 1919 р.) українців на територію ІІ Речі Посполитої. Військові армії Симона Петлюри знайшли притулок у таборах інтернованих у Вадовицях, Пйотркові, Олександрові-Куявському, Ланцуті, Стшалкові, Пікуличі (біля Перемишля), Каліші, Шипйорні, Радомі, Рембертові, Тарнові. Серед них був і колишній сотник армії УНР Євген Маланюк.

Знайомство українського митця з Польщею розпочалося з Кракова, куди 24 листопада 1920 р. етапували інтернованих. Наступним містом була Варшава – Віденський вокзал, з якого рештка вчорашніх бійців за незалежність відправлялась до таборів Польщі. Це була перша зустріч Маланюка з Варшавою, куди впродовж трирічного перебування в таборових республіках Стшелкові, Пйотркові Трибунальському, Ланцуті, Шипйорно, Каліші поет буде мати нагоду зрідка навідуватись.

Саме у таборах відбувається становлення Маланюка як письменника. Дослідник М.Ільницький зауважує, що „втрата Україною державності породила в поета прагнення

творити державність духовну як передумову держави політичної" [3, 38]. Тому Маланюк обирає знаряддям боротьби за незалежну Вітчизну замість стилету стилос, ставши в центрі таборового літературного та культурно-освітнього життя: виступає з рефератами („Про Сквороду”, „Російський місянізм”), робить переклади (В.Ерна „Життя й особа Григорія Сквороди” з російської на українську мову), друкується під псевдонімом Військовий на сторінках „Українського сурмача” (Шпийорно-Каліш), „Нашої зорі” (Стрілково-Ланцут).

Перебуваючи у Пйотркуві Трибунальському (повітове містечко Лодзького воеводства), Маланюк у 1921 році редагує літературний часопис „Всім”, що видавався культурно-освітнім гуртком офіцерів при штабі Армії УНР і вміщував поезії, повісті, оповідання, пісні, сатири, а також науково-публіцистичні статті про літературне військово-політичне життя, щоденники та спогади учасників українських визвольних змагань. Пізніше це видання отримало назву „На хвилях життя”.

У Каліші (60 км від Варшави) разом з Ю.Дараганом, М.Чирським, М.Гривою, М.Селегієм Маланюк видавав літературно-мистецький місячник „Веселка” (1922-1923), в якому друкувалися як його власні поезії, так і твори еміграційних, східнослов'янських, західноукраїнських письменників, статті суспільно-політичної тематики. З 1923 р. Маланюк стає редактором „Веселки”, а також разом з М.Селегієм і М.Осикою випускає невеличку збірку віршів „Озимина”, куди входили його вісім поезій.

Взагалі у таборових республіках протягом 1920-1923 рр. вийшло друком близько 70-ти українських періодичних видань, понад 40 книжок, працювали театри, національні таборові школи, гімназії і навіть народний університет.

Утім, активне навантаження літературними справами не давало Маланюку ілюзії свободи: поет не на мить не забував, що знаходиться на чужині, у неволі. Ці песимістичні, тужливі емоції відбилися в його таборовій поезії: „Опять печальные равнины / Чужой, но горестной страны...” (22.04.1921. Lancut. Полон) [2, 29], „Здесь смертный сумрак за оградою / И вечно мертвые врата” (11.11.1922) [2, 31].

Восени 1923 року Маланюку випадає нагода покинути табори інтернованих і відправитися знову з Віденського вокзалу Варшави до чехословацького міста Подебради на навчання. Отримавши в Українській Господарській Академії диплом інженера-гідротехніка, Маланюк у 1929 році повертається на Віденський вокзал Варшави, яка стане його притулком майже на п'ятнадцять років (лютий 1929 – середина 1944) і ознаменує новий період життя українського митця. Оселитися в Польщі Маланюка намовив польський посол у Празі Вацлав Грибовський.

Почавши свою літературну діяльність ще в таборах інтернованих (1920-1923), Є.Маланюк після навчання у м.Подебрадах (Чехословачина) активно поринає в культурно-суспільне життя польської столиці – Варшави (лютий 1929 – середина 1944), яка дала притулок багатьом емігрантам з України і де він мав можливість творчо і плідно спілкуватися з польськими митцями: Ю.Тувімом, Ю.Лободовським, Л.Подгорським-Околувим, К.Вежинським, С.Стемповським, Є.Стемповським, М.Домбровською, Я.Лехонем, А.Слонімським, Й.Вітліном, Ю.Чеховичем, С.Гінчанкою, В.Голлендером, К.Яворським, Є.Гедройцем, Є.Брауном, В.Бончковським, Ч.Ястшембцем-Козловським та ін., видавати збірки своїх творів, рецензувати спадщину польських та українських радянських літераторів, співпрацювати з польсько-українською пресою, брати участь у роботі літературно-мистецьких груп „Танк”, „Ми”, Празької поетичної школи, „вісниківської квадриги”.

Між двома світовими війнами Варшава була найбільшим осередком еміграційного українства в Польщі. Тут перебував уряд УНР (голова Директорії – Симон Петлюра, з 1926 р. – Андрій Лівичий, у 1939-1940 рр. – В'ячеслав Прокопович), діяли Український науковий інститут, Український жіночий союз, товариство прихильників Ліги націй, Слов'янське товариство культури і мистецтва. В 1921 р. у Варшаві було засновано Український Центральний Комітет (УЦК), що допомагав емігрантам, а 15-18 серпня 1923 р. відбувся Перший з'їзд українських емігрантів у Польщі. В Алеях Уяздовських знаходився „Український клуб”, де читали поезію, виголошували доповіді, організовували щороку шевченківські вечори, знайомилися з новинами української поезії і прози. Його часто відвідували Ю.Липа, Є.Маланюк, О.Теліга, Н.Лівичийка.

У міжвоєнній Варшаві виходив ряд українських періодичних видань: щоденник „Українська трибуна” (1921-1922 рр., за редакцією О.Саліковського), газета „Українська Нива” (у 1926-1927 рр.), журнали „За незалежність” (1934-1938), „Нарід” (1926-1928, редактор В.Островський), „За Державність” (1925-1939), місячник „Наша культура” (1935-1937, видавець і редактор І.Огієнко), „Рідна мова” (1935-1939, за редакцією І.Огієнка); були створені видавництва („Варяг”, „Наша культура”).

У Варшаві працювали такі відомі вчені, як Д.Дорошенко, І.Огієнко, П.Андрієвський, Р.Смаль-Стоцький, П.Зайцев, О.Лотоцький, В.Біднов, С.Балей, І.Шовгенів, Л.Чикаленко, М.Кордуба, маляри П.Андрусів, П.Мегик, Н.Хасевич, П.Холодний (молодший), композитор В.Божик. З українських письменників проживали Ю.Липа, Н.Лівичийка-Холодна, О.Теліга, а у 1941 р. приїжджали У.Самчук і М.Чирський.

Отже, на початку ХХ ст. польська столиця виконує функцію культурно-освітнього центру української еміграції в ІІ Речі Посполитій. В „Енциклопедії українознавства” Варшава називається „четвертим середовищем літературної творчості”, особливо в 30-х рр. [4, Т.2, 791]. Однак, ставши генерал-губернаторством Німеччини у вересні 1939 року, Польща згортає українські програми на своїй території. Саме у Польщі 20-х років ХХ ст. утворюється українська емігрантська література.

Зокрема, Маланюк сприяв популяризації української літератури в Польщі, намагаючись спростувати її так зване „хурторянство” і зробити сприйнятливою для європейського читача. Безпосередньо контактуючи з польськими митцями, він надає їм свої поезії для перекладу і перекладає їхні твори на українську. О.Вереток зазначає, що Є.Маланюк і П.Зайцев „були чи не єдиними з українських літераторів у Варшаві, котрі намагалися вивести з „ізоляції” українське літературне життя еміграції, що в силу політичних обставин трималася відокремлено, замкнено в стосунку до польських письменників” [1, 303]. На думку дослідниці, наявність у слов'янському родоводі Маланюка українських, польських, сербських і чорногорських коренів допомогла поету бути відкритим до іншої культури і всього чужого: „він, один із небагатьох українських письменників-емігрантів, не ізолюється у Варшаві від польського літературного життя” [1, 305].

Почавши свою літературну діяльність ще в таборах інтернованих (1920-1923), Є.Маланюк після навчання у м.Подебрадах (Чехословачина) активно поринає в культурно-суспільне життя польської столиці – Варшави (лютий 1929 – середина 1944), яка дала притулок багатьом емігрантам з України і де він мав можливість творчо і плідно спілкуватися з польськими митцями: Ю.Тувімом, Ю.Лободовським, Л.Подгорським-Околувим, К.Вежинським, С.Стемповським, Є.Стемповським, М.Домбровською, Я.Лехонем, А.Слонімським, Й.Вітліном, Ю.Чеховичем, С.Гінчанкою, В.Голлендером, К.Яворським, Є.Гедройцем, Є.Брауном,

Лободовським, Ч.Ястшембцем-Козловським та ін., видавати збірки своїх творів, рецензувати твори польських та українських радянських літераторів, співпрацювати з польською пресою, брати участь у роботі літературно-мистецьких груп „Танк”, „Ми”, Празької школи, „вісниківської квадриги”.

Як представник емігрантської літератури Є.Маланюк мав можливість розробляти будь-які проблеми, вільно висловлювати власну думку, на відміну від своїх колега-емігрантів, що працювали при тоталітарному режимі.

Багатьма із польських поетів у Маланюка було чимало спільного у життєвих долях: корені (Ю.Лободовський), військове минуле (Є.Стемповський, Ю.Лободовський, Я.Івашкевич), поетичний дебют російською мовою (Я.Івашкевич), написання віршів цією мовою (Ю.Тувім); еміграція (Ю.Тувім, Ю.Лободовський, Є.Стемповський, К.Вежинський), перебування в Нью-Йорку, у Мадриді, К.Вежинський – в Парижі, країна юності (Я.Івашкевич, Ю.Лободовський, Є.Стемповський, Є.Стемповський), місце народження (Я.Івашкевич), спільні місця навчання – Єлисаветград, Київ (Я.Івашкевич). Тематика поезії Маланюка перегукується із творами польських митців ремінісценціями образів з античної культури – античними, біблійними, середньовічними, літературними, слов'янської міфології (міф „втраченої батьківщини”), сюжетів („Ворон” Е.По), зверненням до культурно-історичних постатей (Ю.Піпсудського, А.Міцкевича, Ф.Шопена, С.Виспянського, М.Гоголя, М.Блока, А.Ахматової), а також захопленням російською мовою, зокрема трагічною долею О.Блока, А.Ахматової, образом містичного міста у творі „Варшава” тощо.

Критичні розвідки, згадки, спомини про творчу постать українського поета-емігранта Є.Маланюка в польській та українській емігрантській пресі, в енциклопедичних виданнях про нього відзначаються стислістю, але позитивним, доброзичливим підходом. Критики звертали на тому, що Є.Маланюк зазнав слави українського поета-емігранта, якого перекладали польські митці Ю.Лободовський, Ю.Тувім, Є.Стемповський, Ч.Ястшембець-Козловський, К.Яворський, Г.Заславський (Ю.Чехович) та ін. Простеження циркуляції образно-стильових домен у циклі „Ars poetica” Є.Маланюка, зокрема до творчості Ю.Тувіма, доводить розробку письменниками „вічних” тем, зокрема теми містичного мистецтва, і формулювання основ власної поетики. Для цього застосовуються прийоми інтертекстуальності, як алюзії, ремінісценції, цитування, подражання-переробки мотивів з Горация, Данте Алігері, В.Шекспіра, Овідія. Зрілій ліриці обох митців притаманне сприймання поетичного мистецтва як страждання, муки.

Порівняльний аналіз особливостей сприймання трагічної і непересічної постаті і творчості російської поетеси-акмеїстки Анни Ахматової Є.Маланюком та Ю.Лободовським, які писали й окремі твори (цикл „Антистрофи” Є.Маланюк, поема „Анна Ахматова” Ю.Лободовський), свідчить про обізнаність і зацікавленість поетів російською літературою, зокрема творчістю митців, що постраждали від більшовицької влади (О.Мандельштам, А.Ахматова, М.Гумільовим) і пов'язані з Україною. Це підтверджує аналіз творчості Ю.Лободовським наскрізних алюзій і переспівів віршів Ахматової, а також творчості Є.Маланюком – оригінальних рядків з віршів Ахматової в ролі епіграфів до кожної частини „Антистрофи”.

Інтерпретація міфу про Варшаву у творчості Є.Маланюка та його польських побратимів (Ю.Лободовський, Є.Стемповський) через контактну-типологічні сходження доводить ідейно-тематичне значення Варшави і своєрідність варшавського періоду в житті і творчості названих

митців. Варшава для Маланюка пов'язана зі змінами в особистому житті (знайомство, одруження з Богумілою Савицькою, народження єдиного сина Богдана), які були одним із факторів, що активізували його творчий процес (поезії „На палубі, під зорями, удвох...”, „Підсумок”, „Березіль”, „Май 1935 року”, „Східнячка”).

Систематизація матеріалу, пов'язаного з життям і творчістю Маланюка у Варшаві, своєрідність рецепції міста українським поетом, простеження міфу про Варшаву у його творах свідчать про амбівалентність ставлення Маланюка до польської столиці. Визнаючи і захоплюючись культурно-історичними надбаннями польських митців, Маланюк натомість зазначав імперські амбіції польської влади, проводячи аналогію із політикою Росії. Доводиться продуктивність і значення „варшавського” періоду в творчому й особистому житті Є.Маланюка.

У проаналізованих творах про Варшаву Тувім реалізує свою урбаністичну програму, ототожнюючи себе з містом, вважаючи кожну людину його часткою. У Тувіма Варшава зображується як відкритий простір, в якому представлене повсякденне життя „маленької” людини. На відміну від Ю.Тувіма, Маланюк проводить у віршах тему трагічності, несумісності міста й людини, які існують у закритому просторі у протиставленні.

На відміну від Є.Маланюка з його Варшавою восени, що уособлює життєві розчарування, Ю.Тувім схильний до зображення Варшави весною як відзнаки нового періоду його долі. Якщо Тувімівська столиця яскраво сонячна, то Маланюківська – позбавлена сонця. Схожим у обох митців є уявлення Варшави шумною, метушливою, рухливою, динамічною. Характерну рису Варшави – її гомін виділяє і есеїст Є.Стемповський.

Є.Маланюк, Ю.Тувім і Є.Стемповський, створюючи образ післявоєнної Варшави, звертаються до античних мотивів і образів. Є.Стемповський починає свій нарис „Wronia i Sienna” порівнянням польської столиці з Троєю, зруйнованою греками-ахейцями.

Аналіз вірша „Варшава” Є.Маланюка допоміг уточнити питання атрибуції двох польських перекладів (Ю.Тувіма та Ю.Лободовського) за допомогою текстологічного дослідження першоджерел „Wiadomości Literacki” (1932), „Kultura” (1955), „Wiadomości” (1968), свідчення самого Ю.Лободовського у статті „Po śmierci Malanika”. Ряд дослідників (Н.Лисенко, Ю.Войчишин, О.Астаф'єв) дотримуються погляду існування двох варіантів Тувімівського перекладу „Warszawa”. Ми доводимо, що існують два переклади поезії Є.Маланюка „Варшава”: перший – Ю.Тувіма, надрукований у „Wiadomościach Literackich” (1932), а другий – Ю.Лободовського, розміщений у паризькій „Kulturze” (1955).

Наслідуючи тезу Є.Стемповського про існування в польській, українській та російській культурі міфу про витоки походження нації, представлений сарматизмом (Польща), скіфством (Росія) і „еллінським комплексом” (Україна), ми розкрили особливості поезії Є.Маланюка через виявлення „еллінського комплексу” у контексті інших моделей культури. Дослідження причин виникнення цих трьох моделей культури з'ясувало, що сарматський міф виник штучно як ідеологія польської шляхти за умови необхідності утримувати поневолені народи під владою польської держави, скіфство – як спроба ідентифікувати становище Російської імперії на Марітесі Заходу та Сходу, поява же „еллінського комплексу” на початку ХХ ст. в українській еміграційній літературі була зумовлена необхідністю піднесення національної свідомості для відтворення вільної України.

Схожість життєвої долі Є.Маланюка і Ю.Лободовського (походження з України, еміграція, боротьба за незалежність своєї вітчизни, професія літератора), спільність архетипів степу, шляху, вітру і Чорного моря, образної системи визначили загальний підхід

митців до розробки основних концептів еллінської моделі культури, зокрема „Степової Еллади”.

Аналіз віршів Є.Маланюка і поеми “Hellada Scytyjska” Ю.Лободовського (з присвятою Є.Маланюку) свідчить про наявність елементів різних літературних напрямів першої половини ХХ ст. у Маланюка і домінування основних засад неоромантизму у Лободовського. У поемах зі збірки „Пісня про Україну” Лободовський посилює український струмінь через вживання міфологічних, язичницьких і фольклорних мотивів, української національної символіки, стилізуванням поеми під жанр думи.

Дослідження поезії Є.Маланюка в аспекті польських літературних зв'язків сприяє поглибленню українсько-польського літературного процесу першої половини ХХ ст., збагачуючи його іонаціональними традиціями. Орієнтуючись у своїх художніх пошуках на досвід і досягнення російських, польських письменників, плідно використовуючи традиції, Є.Маланюк зробив гідний внесок на розвиток українського вірша.

Поет позитивно вплинув на демократизацію та громадянське спрямування літературного процесу як в Україні, так і в Польщі, на розширення зв'язків української словесності зі світовою культурою. Вплив поезії Маланюка мав велике значення для активізації українсько-польського культурного життя завдяки виразній демократичній спрямованості, гуманістичним тенденціям, збереженню традицій патріотизму, свободомислення, соціальної критики та високо-художньої вартості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веретюк О. Літературне життя української політичної еміграції у міжвоєнній Польщі // Українсько-польські літературні контексти. Київські полоністичні студії. – Т.IV. – К., 2003. – С.288-306.
2. Євген Маланюк. Поезії з нотатників (із недрукованої спадщини). – Кіровоград: Спадщина, 2003. – 95 с.
3. Ільницький М. Західноукраїнська і емігрантська поезія 20-30-х років. – К.: Знання, 1992. – 48 с.
4. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К.: НАН України, 1995. – Т.2. – 800 с.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматривается поэзия Е.Маланюка как модель межкультурной коммуникации, генетически-контактные связи и национальные мифы (сарматизм, скифство, „эллинический комплекс”), типологические схождения и формы межлитературной рецепции (Варшавский текст), которые определяют специфику украинско-польского дискурса.

SUMMARY

In the article the poetry of E.Malanjuk as a model of intercultural communication, genetic-contact connections and national myths (Sarmatism, Scythianism, „Hellenic complex”), typological convergences and forms interliterary reception (the Warszawa text) which define the specificity of the Ukrainian - Polish discourse are considered.

Ключевые слова: эмиграционная литература, интертекстуальность, модели культуры, польская столица, литературные связи.

Key words: the migratory literature, models of culture, the Polish capital, literary connections.